

TARIMSAL YAPININ AB ÜYELİĞİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. Metin SARACOĞLU

Gazi Üniversitesi
İİBF İktisat Anabilim Dalı
Öğretim Üyesi

Afşin ŞAHİN

Marmara Üniversitesi
İktisat Anabilim Dalı
Doktora Öğrencisi

ÖZET

Çalışmada Türkiye’de tarımsal yapının Avrupa Birliği sürecindeki mevcut durumunun tespiti ve müktesebatın kabul edilmesiyle beraber geçirebileceği muhtemel dönüşüm incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla ilk bölümde Avrupa Birliği müktesebatı ve tarım dışı ulusal çıkarılara değinilmiş ve konuya bütüncül bakılması düşünülmüştür. Üyelik sürecinde üstlenilen müktesebat başlıklarına yapılan eleştiriler vurgulanmıştır. İkinci bölümde tarım konusuna girilerek, Ortak Tarım Politikası’nın Türkiye açısından genel bir kazanım ve kayıplarına yol açabileceğini savunan farklı görüşler değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde, tarımsal üretim için vazgeçilmez bir faktör olan emeğin bu süreçte geçirebileceği dönüşümlere ve sosyal sonuçlarına vurgu yapılmıştır. Türkiye ve AB tarım yapıları incelenmiş ve konuya farklı bakan birçok görüşe yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: AB müktesebatı, Ortak Tarım Politikası, İşgücü Dönüşümü, Tarımsal Yapı.

ABSTRACT

In this article, it has been aimed to determine the existing situation of Turkey's agricultural structure and to analyze the probable transformations after receiving the Acquis Communitaire in the period of accession to European Union. For this purpose, in the first part, special points of European Union Acquis Communitaire and national self-interests have been mentioned and the topic has been evaluated totally. The criticisms to the undertaken Acquis Communitaire titles have been emphasized. In the second part, by entering to the agriculture subject, different approaches claiming that Common Agricultural Policy would cause gains or loses have been evaluated. In the third part of the article, the social results of the transformation of labor, which is important factor for production of agricultural products at this process, have been evaluated. The structures of agriculture of Turkey and EU have been analyzed and the different approaches looking to the subject have been discussed.

Key Words: EU Acquis Communitaire, Common Agricultural Policy, Labor Transformation, Agricultural Structure.

Giriş

Avrupa Birliği kendi içersinde bir bütünlük sağlamayı hedefleyen, ortak politikalara dayanan bir topluluktur. 2004 yılı itibariyle 25 ülke AB'ye dâhil olmuştur. Tazminat Fermanından bu yana başlayan Türklerin "Batılılaşma" sürecinin bugün geldiği aşama, Avrupa Birliğidir. Bir başka şekilde; Tazminat Fermanı ile başlayan "Çağdaşlaşma-asrileşme" arzusunun bugünkü hedefi olan AB projesi, bir kısım Türk Aydını için hedef. Batı olarak tarif edilen Avrupa Birliği'nin sosyal, iktisadi ve siyasi seviyesine ulaşabilmek olmuştur. Bu anlamda Türkiye muasırlaşmak, medenileşmek ve demokrasinin tüm kurumlar üzerinde etkin olması amacıyla yönünü batıya dönmüştür. Türkiye'de Avrupa Birliği'ne dâhil olmak milli bir politika olmuştur.

Avrupa Birliği ve aday ülkeler arasında geçen müzakerelerde, en sorunlu başlıklardan bir tanesi tarım sektörüdür. Tarım konusu Türkiye için hayati önem taşıyan bir alandır. Nüfusunun üçte biri bu sektörde istihdam edilmektedir ve ekonomiye sosyo-politik katkısı ve önemi diğer birçok üye ülkeye göre yüksektir. Dolayısıyla uyum sürecinde bu sektördeki oluşabilecek dengesizlik ve yapısal sorunlara ilişkin önlemlerin alınması gerekmektedir. Türkiye Avrupa Birliği'ne dâhil olma sürecinde,

tarım sektöründe bir daralma ve ardından gelecek kırsal kesim işgücü göçü ve istihdam kaybı ile karşı karşıya kalacaktır. Tarım sektöründe belli alt sektörlerinde rekabet avantajını koruyacak fakat maliyetlerinin yüksek olduğu ürünlerde büyük kayıplar yaşayacaktır. Bu açıdan uyum sürecinde acele edilmemesi, rekabeti ve tarımsal yapıyı yıkacak politikalardan kaçınılması gerekmektedir. Türkiye'nin petrole bağımlı olduğu gibi tarımsal ürünlere de bağımlı olmaması ve kendi kendine yetebilmesi için, yapıcı ve planlamaya dayalı politikalar üretmesi gerekmektedir. Kırsal kalkınma projeleri uygulanarak ve tarım kesimi yapıcı bir şekilde desteklenerek, Türk tarımının AB'ye karşı rekabetçi yapısı korunmalıdır.

Çalışmanın ilk bölümünde, Avrupa Birliği'ne müzakere süreçlerinde üye ve aday ülkeler arasında muhtemel çatışmalara değinilmiş ve Türkiye'nin hassas noktaları genel olarak belirtilmiştir. İkinci bölümde, tarım sektörünün üyelik sürecinde kazanım ve kayıpları konu edilmiştir. Üçüncü bölümde Türk tarımı değerlendirilmiş ve Türk tarımındaki yapısal değişimlere vurgu yapılmıştır.

I. Avrupa Birliği Konusunda Genel Bir Değerlendirme: Ulusal Çıkarların Müktesebatla Çatıştığı Noktalar

Avrupa Birliğini kurma fikri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında¹ Fransa ve Almanya önderliğinde, batılı ülkelerin Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu(AKÇT)'nu oluşturmalarıyla beraber gündeme gelmeye başlamıştır. 1958 Roma Antlaşması ile resmen kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu(AET), Avrupa Birliği'nin kurulmasına temel teşkil etmiştir. Sonraki yıllarda yaşanan gelişmeler Avrupa Atom Birliği(EURATOM) oluşumunu sağlamıştır ve ilişkiler değişik disiplinlerde güçlendirilmeye başlanmıştır (Karluk, 2005:15-17). 1970 sonrası Avrupa Birliği genişleme sürecine² girmiş ve altı kurucu³ üyeye yeni ülkeler katılmaya başlamıştır. 1973 yılında İngiltere ve İrlanda, 1981 yılında Yunanistan, 1986 yılında Portekiz ve İspanya, 1995 yılında İsveç, Avusturya ve Finlandiya ve nihayet 2004 yılında 10 yeni üyenin katılmasıyla Avrupa Birliği 25 üyeye ulaşmıştır. AB'ye yeni katılan üyeler incelendiğinde⁴, Merkez ve Doğu Avrupa Ülkelerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Özellikle yıllarca Rus baskısında yaşamış ve nüfusunun %25'den fazlası Rus olan, Estonya ve Letonya'nın Avrupa Birliği'ne dâhil olması ve bu politikaların benimsenme eğilimine girilmesi, kültürel ve siyasi değişimlerin bölgede

¹ Özellikle 1950 sonrası birlik çalışmaları hız kazanmıştır.

² Genişleme süreci ile ilgili Karluk(2005:17-28)'e bakınız.

³ Avrupa Birliği Kurucu altı üyesi Almanya, Fransa, İtalya, Danimarka, Lüksemburg ve Belçika'dır.

⁴ Litvanya, Letonya, Estonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Güney Kıbrıs, Romanya.

hakim olmaya başladığına işaret etmektedir.

Avrupa Birliği temelde üç yapıda ilerlemeye çalışmaktadır. 1993 Kopenhag ölçütleri de bu yönde uygulama adımlar önermektedir.⁵ Birinci dünya savaşı sonrası çok uluslu devletlerin yerine ulus devletlerin kurulması ile beraber, Avrupa Birliği mikro temelli düşünmeye başlamıştır.⁶ Avrupa Birliği kendi içerisinde maddi imkânı görece zayıf grup ve kurumların güçlenmesi yönünde çalışmalar oluşturmaya başlamıştır. Üye ülkelerce uygulanan bu politikaların aday ve aday statüsündeki ülkelere bir ön şart unsuru olarak sunulmaya başlanmıştır.

Avrupa Birliği müktesebatı⁷ ile birçok ana konu ve alt başlıkları ile aday ülkelerin üye ülkelerle homojen bir yapıya ve düzeye ulaşmaları hedeflenmektedir. Bu anlamda adaylığı kabul edilen ve müzakerelere başlanılan ülke ile bir dizi aşamalar yaşanmaktadır. Tarama süreci ile başlayan müzakerelerde ana başlıklar belirlenmekte, aday ülkenin eksiklik ve ulusal programları tetkik edilmeye çalışılmaktadır. Ulusal programla müktesebatın karşılaştırılmaya başlanması, sorunların başlangıcı olabilmektedir. Ulusal çıkarların, AB'ye eski üye ülkelerin çıkarları ile çatışmasında etki değerlendirme sürecinin bu anlamda tam olarak yapılması gerekmektedir. Üye ülkelerin denge kavramı ile temellenmiş politik, ekonomik ve sosyal düzenleri, aday ülkenin bu politikalara uyumu ile çatışma aşamasına geldiğinde, dengesizliğin üye ülkelerin mevcut düzeninin bozulması anlamında baş göstermesi süreci başlayabilecektir.

Avrupa Birliği ortak bir politikayı tüm aday ülkeler üzerinde uygulamaya çalışmaktadır. Fakat, uygulanacak müktesebatın ulus devletin ve milli çıkarların üstünde tutulması, Avrupa Birliği

---

⁵ Bahsi geçen kriterler; Siyasi Kriterler: Siyasi ve düşünce özgürlüğü, temel hak ve özgürlükler, azınlık hakları. Ekonomik Kriterler: Enflasyon oranının düşürülmesi, istikrarlı bir mali yapı gibi...ve Sosyal Kriterlerdir.

⁶ Avrupa Birliği'nde azınlıklarla ilgili ayrıntılı bilgi için Ünal(2005) incelenebilir.

⁷ Avrupa Birliği'nin aday ülke ile müzakere ettiği 35 konu vardır. Bunlar; Malların Serbest Dolaşımı, İşçilerin serbest dolaşımı, Yerleşme hakkı ve hizmet sunma serbestisi, Sermayenin serbest dolaşımı, Kamu ihaleleri, Şirketler hukuku, Fikri mülkiyet hukuku, Rekabet politikası, Mali hizmetler, Bilgi toplumu ve medya, Tarım ve kırsal kalkınma, Gıda güvenliği, veterinerlik ve bitki sağlığı politikası, Balıkçılık, Ulaştırma politikası, Enerji, Vergilendirme, Ekonomik ve parasal politika, İstatistik, Sosyal politika ve istihdam, İşletme ve sanayi politikası, Trans-Avrupa ağları, Bölgesel politika ve yapısal araçların koordinasyonu, Adli konular ve temel haklar, Adalet, özgürlük ve güvenlik, Bilim ve araştırma, Eğitim ve kültür, Çevre, Tüketici ve sağlığın korunması, Gümrük birliği, Dış ilişkiler, Dışişleri, güvenlik ve savunma politikası, Mali kontrol, Mali ve bütçesel hükümler, Kurumlar, Diğer konular.

Anayasasının⁸ ulus devletin anayasasının ve vatandaşlık kimliğinin üzerinde olması, ülke içi çıkarların kaybedilmesine ve milli birlik ve beraberlik duygularının zedelenmesine neden olabilmektedir.⁹ Bu açıdan Avrupa Birliği'nin homojen yapısının ulus devletleri bitireceği tezi ortaya çıkmaktadır. Her ulus devletin kendi milli menfaatleri, ülkesel ve kültürel özellikleri, hassasiyetleri vardır. Fakat ulusal programın müktesebata uyumunda Avrupa Birliği (kısıtlamalar) derogasyon, istisna ve benzeri küçük çaplı, uygulanması zor itirazlar dışında önemli bir ayrıcalık vermemektedir. Bu anlamda müktesebatın tartışılması söz konusu değildir. Müzakere süreçleri tek taraflı işlemekte ve aday ülkeye belli politika önermeleri dayatmaya çalışılmaktadır. Avrupa Birliği yeniliğe ve ulus devletin çıkarlarının gözetilmesine önem vermek zorundadır. Ülkenin kimliği¹⁰ başkaları için bir fener, ülke insanı içinse bir pusuladır felsefesiyle, her ülke hayatın her alanında kendi toplumunun çıkarlarını gözetmek durumundadır. Uluslararası ilişkiler bu anlamda bir çıkar çatışması oyunudur.

Avrupa Birliğinde eşitsizlikler, dengesizlikler ve istikrarsızlıklar üzerine kurulu bir denge mekanizması vardır. Bu aşamada kimin dengesi sorusu ortaya çıkmaktadır. Üye ülkeler incelendiğinde oy hakkına en çok sahip ülkelerin, nüfus büyüklüğü fazla olan ülkeler olduğu görülmektedir. Bu aşamada nitelikli oy kavramı ile beraber küçük devletlere söz sahibi olma hakkı dahi verilmemekte, adeta azınlık statüsüne sokulmaktadır. Yapılan önermeler veya çalışmaların çoğunlukla büyük devletlerin çıkarlarına¹¹ ya da üye ülke içersindeki çıkar gruplarının menfaatlerine hizmet ettiği görülmektedir.¹² Bu anlamda Avrupa anayasasında getirilen çift çoğunluk uygulaması, Türkiye nüfus büyüklüğü, dolayısıyla elde edeceği oy hakkı ile Fransa gibi ülkelere eleştirilmektedir. (Timur, 2004:9).

Avrupa Birliği'ne üye olabilmek için, kıta içersinde toprak

⁸ Avrupa Birliği'nin anayasasını kararlar, tüzük ve yönetmelikler oluşturmaktadır. Anayasanın işlevliği konusunda Konsey ve Parlamento etkin rol oynamaktadır.

⁹ Avrupa Birliği Anayasası 2004 yılında aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 28 ülkece imzalanmıştır. Nitekim 2005 Mayıs ayının sonunda Fransa ve diğer birkaç üye devlette yapılan halk oylaması neticesinde anayasanın reddedilmesi, Avrupa Birliği projesinin geleceği açısından siyasi birliğin temini konusunda ciddi sorunlara gebe olduğu izlenimini vermektedir.

¹⁰ Köseoğlu(2005:47)'na göre kimlik kavramı, bizi başkalarına tanıtan ve bize kim olduğumuzu söyleyen farklılıklarımızdır. Nitekim Batı ve Araplar Türklerle karşılaştıklarında dili, giyim ve savaş şekli gibi nesnel ölçütlerden tanımışlardır. Bu anlamda bir ülkenin dilini ve kültürünü koruması kimliğinin korunması açısından çok önemlidir. Bir toplum bu anlamda kimliğine uygun bir tercih mekanizması geliştirmek zorundadır.

¹¹ Kimin Avrupa'sı sorusu bu noktada cevap verilmesi gereken bir sorudur.

¹² Tarım konusundaki dengesizlikler ve çift taraflılık için AB sürecinde tarımsal yapı bölümüne bakınız.

bulundurmak gerekmektedir. Bu anlamda coğrafi konumun Birliğin en önemli kriterlerinden bir tanesi olduğu görülmektedir. Yani, Türkiye dışındaki Asya Kıtası ülkelerinin birliğe katılmaları teorik açıdan mümkün değildir. Türkiye birliğe üye olmak amacıyla yaklaşık elli senedir bir dizi önlemler almakta, kanunlar çıkarmakta ve uyum sürecini hızlandırmaktadır. Son on senedir Avrupa Birliği'ne uyum sağlamanın ülke için fayda sağlayacağını savunanların temel argümanları Kopenhag Kriterleri çerçevesinde şekillenmektedir Kopenhag Kriterlerinin siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan ulus devletçe karşılanması nihai hedef olarak tayin edilmektedir. Bu açıdan demokrasi, temel hak ve özgürlüklerin ülke kurum ve kuruluşlarında hâkim olacağı argümanı ile birliğe entegrasyonla ülkenin siyasi ve sosyal kazanımları olacağı vurgulanmaktadır. Ekonomik ölçütlerin temelini oluşturan neoklasik iktisat önermeleri, ülke ekonomisinin tarım sektörü dışında daha dışa açık, daha az kamu ağırlığının olduğu, özelleştirme sürecinin hızlandırıldığı bir yapının oluşumunu sağlamıştır. Bu açıdan devletin ekonomik aktivitelerdeki rolünün azaltılması ve özel sektörün baskın iktisadi ve kültürel rol üstlenmesi hedeflenmektedir. Devletin temel kamusal hizmetler¹³ dışındaki etkinliğinin şeffaflık, yönetim ve hesap verebilirlik prensipleriyle özel sektöre devredilmesinin iktisadi anlamda maksimum fayda sağlayacağı vurgulanmaktadır. Enflasyonun azaltılması, kamu harcamalarının bütçe içindeki payının düşürülmesi AB'yi hedefleyen kitlece olumlu gelişmeler olarak algılanmakta ve nihai iktisadi hedefleri teşkil etmektedir. Örneğin fiyatlar genel düzeyinin kontrol edilmesi için, Merkez Bankası gibi kuruluşlar kurulmaktadır. Ülke için nihai hedef, enflasyonu kontrol etmek olmaktadır ve ekonomik hayat bunun etrafında şekillenmektedir.

Dış ticaretin Gümrük Birliği gibi mekanizmalarla dışa açık hale getirilmesi, insan, mal ve hizmetlerin üye ülkeler içinde özgür dolaşımının sağlanması, AB'yi kayıtsız şartsız kabul edenlerin yarar gördüğü konulardır. Örneğin Türkiye'de ülke içinde AB politikalarının benimsenmesi için yoğun gayret gösteren TÜSİAD ve TOBB gibi kuruluşlar, kendi menfaatlerinin AB ile bütünleşmeyle korunacağını savunarak AB'ye yönelik politikaları yoğun biçimde desteklemektedirler. Türkay(2004:5), TÜSİAD'ın, kapitalizmin küresel anlamda değişen birikim koşullarına uyum ve AB'ye yönelik dönüşümün gerekliliği konusunda kendini gösterdiğini ve eşitlik, özgürlük ve insan hakları gibi konular bu kurumun çok önemsedğini vurgulamaktadır.

Avrupa Birliğine karşı toplum içinde arkasında önemli ölçüde

---

¹³ Güvenlik, eğitim, sağlık, çevre, denetim gibi...

halk kitlesi bulunan muhalif görüşlerde bulunmaktadır. Bunlar İktisadi, sosyal ve akademik hayatta ve kendi çerçevelerinde AB'ye girmenin ulus devlet için zararlı olacağını savunmaktadırlar. Bu kesimin eleştirilerinden en büyük payı, 1993 Kopenhag Kriterlerinin ulusal programda ana hedef belirlenmesi olmaktadır. Örneğin bu kişi ve kurumlar azınlıkların tanınması, farklı dil ve lehçede eğitim ve öğretim gibi adımların atılmasının, ülke milli birlik ve beraberliğini bozabileceği tezlerini savunmaktadırlar. Ülke içinde milliyetçi kesimlerce bu konu yoğun eleştirilere konu olmaktadır.

Eleştirilerin bir başka boyutu da Türkiye gibi aday ülkelerin milli politikalarını hiçe sayarcasına, alınan kararlar oluşturmaktadır. Örneğin Güney Kıbrıs'ın adanın tek hakimi ve yöneticisi gibi gösterilmeye çalışılması ve Türkiye'nin, KKTC'nin devre dışı bırakılması, Türkiye'de yoğun eleştirilmektedir. Esasen Güney Kıbrıs yapılan anlaşmalar gereği, Türkiye'nin taraf olmadığı hiçbir kurum, kuruluş ve örgüte üye olamaz. Nitekim bu anlaşma hiçe sayılmış ve Türkiye'de yoğun biçimde eleştirilmiştir.

Avrupa Birliği'ne iktisadi konularda gelen eleştiriler Maastricht Antlaşmasının maddelerinden kaynaklanan kriterlere gelmektedir. Avrupa Birliğine üye olunması ile beraber, ülke içinde bütün mal ve hizmetler serbest, gümrüksüz olarak dolaşabilecek, serbest ticarete konu olabilecektir. Eleştirilerin temel noktası da burada yatmaktadır. Bu eleştiri sahipleri Sermaye birikim sürecini, sanayileşmesini tam tamamlayamamış, tarım dışı istihdam seviyesi düşük aday ülkelerin üye olmaları ile beraber rekabet edemeyecekleri ve ulusal ekonomilerinin tahrip olacağı, yabancıların eline geçeceğini vurgulamaktadırlar. Aday ülke içersinde, sermaye birikim sürecini tamamlayamamış gruplarca Avrupa Birliği politikaları yoğun biçimde eleştirilmektedir(Türkay, 2004:7). Bu da rekabete ayak uyduramamaktan duyulan endişeden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Birlik ile ekonomik entegrasyona ve dışa açılmaya karşı çıkmaktadırlar.

Norveç ve İsviçre kendi ülkelerinde referanduma gitmiş ve sonucunda Avrupa Birliğine dâhil olmak istememişleridir. AB müktesebatının, ulusal ekonomik çıkarlarına ters düşeceği gerekçesiyle bu ülkeler böyle bir karar almışlardır.

Avrupa Birliği kendi kural ve kuruluşları olan yapılanmış bir birliktir. Dolayısıyla kendi müktesabata mevcuttur. Aday ülkeler bu müktesabata uyum ile yükümlüdürler ve kurallar kesindir. Dolayısıyla bu kesimler siyasi, ekonomik ve sosyal ana konularda herhangi bir taviz alınamamaktadır. Aday ülke ya hepsini kabul etmelidir, ya da kendi ulusal bir programını yaparak yoluna devam etmelidir. Avrupa

Birliđi'nden sanıldıđının aksine, yüksek fonlar ve paralar aday űlkelere gelmemektedir. Nűfusu aktif, eđitim seviyesi yüksek gençlerden oluřan sanayileřmesini tamamlamıř, rekabet űstűnlűđűnű yakalamıř űlkelerin Avrupa Birliđi ile bűtűnleřmesi bu űlkelere bűyűk fayda ve kazançlar sađlayacaktır.

Avrupa Birliđi kendi űyeleri arasında ortak, řeffaf ve adil politikaların uygulanması yűnűnde kararlar almakta, űye ve aday űlkelere bu politika űnermelerini uygulamaya çalıřmaktadır. Őnceleri, klise ve benzeri baskı gruplarının etkisinde kalan birlik, Avrupa Vatandařlıđı bilincini oturtma yűnűnde ilerlemektedir ve ulus devletlerin milli benliklerinin tek bir birlik sűrecinde oluřumunu sađlamaya dűnűk çalıřmaktadır.

Kazanç ve faydaları tartıřırken akıldan çıkarılmaması geren bir nokta da űnlű tarihçi İnalçık(2005:83)'in ifadesiyle, Avrupa'da Tűrklere karřı tarihi haçlı geleneđinin ve helenist romantizmin kaybolmadıđını gűsteren açık kanıtlar vardır. Bu anlamda Yunan¹⁴ ve Ermeni lobilerinin¹⁵ baskıları Tűrkiye'yi birçok konuda zora sokacak gibi gűrűnmektedir. Ayrıca, Yenenođlu(2005:89)'un belirttiđine gűre, Avrupa'nın Hristiyan (Christendom) kimliđini gűndemde tutması-bunun esas nedeni Műslűman istilaları olmuřtur-Műslűman bir űlke olan Tűrkiye'yi zora sokacak gibi gűrűnmektedir.¹⁶ Dolayısıyla Avrupa Birliđi vatandařlıđının temellerinde belli etnik ve dini kimlikler hala űn plana çıkabilmektedir. Tűrkiye'nin bu konuda kendi kimliđini kabul ettirmesi műktesebat sűrecinde zorlu bir konu olacaktır.

Avrupa Birliđi'nin műktesebatı çok geniř bir alandır. Tűműnű reddetmek ya da tűműnű kabul etmek gerçeklik ve bilimselliđe aykırı, subjektif bir tavidir. Bu açıdan műktesebatın iyi analiz edilip űlke için etkilerinin sektűrel bazda incelenmesi gerekmektedir. Konu ile ilgili genel bir deđerlendirme, çeřitli AB politikalarına olumlu yaklařan ve eleřitiren gűrűřler verildikten sonra, çalıřmanın kalan kısımlarında Avrupa Birliđi'nin tarım politikalarının çok űnemli iki bűlűmű olan Bitki ve Hayvancılık politikalarına deđerilecek, űyelik sonrası muhtemel etkileri tahlil edilmeye çalıřılacaktır.

---

¹⁴ Kıbrıs ve Kardak olayları bunun en bariz űrnekleridir. Nitekim, Enosis'in Tűrkiye konusunda yaptıđı planlar ortadadır.

¹⁵ İnalçık(2005:86) Chicago űniversite'sinde katıldıđı bir toplantıda, Ermeni'lerin Yahudiler'in ABD'den taleplerinin yerine getirildiđini ve kendi űlkelerini kurduklarını, Ermeniler'in de ABD yardımıyla Tűrkiye'nin Dođusunda benzer bir űlke kurabileceklerini vurgulamaları ilginçtir.

¹⁶ Yeni seçilen Papa'nın Tűrkiye'nin űyeliđi konusundaki yorumları bunu dođrular niteliktedir.

II. Avrupa Birliği Tarım Politikalarının Aday ve Üye Ülkeler Açısından Kazanım ve Kayıplarının Analizi

Avrupa Birliği'nde tarım konusu geniş ve önemli bir konuma sahip bir alandır. Ataman(2005:6-7)'na göre, tarım sektörü dünya ekonomisi için üç açıdan kritik bir noktadır. Birincisi dünyanın birçok ülkesinde, düşük gelir gruplarının ikamet ettikleri bölgelerin kırsal alanlar olması, ikincisi büyük ülkelerin bu konuda ortak bir mutabakatı tam olarak gerçekleştirememeleri¹⁷ ve üçüncüsü tarım sektörünün dünyanın birçok ülkesinde en çok korunan iktisadi faaliyet olmasıdır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında tarımda istikrarlı üretimi temin etmek, üreticinin gelirlerini korumak ve tüketiciye uygun fiyattan ürünlerin ulaşmasını sağlamak amacıyla Ortak Tarım Politikası geliştirilmiştir.¹⁸ Ortak Tarım Politikası bir dizi reformdan geçmiştir. 1968 Manshot Planı, 1992 McSharry, 1999 Gündem 2000 ve en son 2003 reformu oluşturulmuştur. Reformlar döneme göre oluşan şartlarda iyileşme ve farklılıkların azaltılması amacıyla oluşturulmuştur.¹⁹

Ortak Tarım Politikası, üreticilere yoğun fiyat ve pazar desteğini, ürün arzının garanti edilmesi ve dalgalanmaların azaltılması amacıyla oluşturulmuştur. Zaman ilerledikçe destekler, Avrupa Bütçesi²⁰ üzerinde yoğun baskı unsuru haline gelmeye başlamıştır. Özellikle toplanan vergilerin nüfus içindeki payı giderek azalan ve katma değeri düşük tarım sektörüne aktarılması sanayi kesimince yoğun biçimde eleştirilmiştir. Bütçede tarımın yükünün hafifletilmesi amacıyla 1968 Manshot Planı hazırlanmış fakat kabul edilmeyerek uygulanmamış ancak bu plan, daha sonraki reformlara temel teşkil etmiştir.²¹ 1980'lere gelindiğinde bütçede oluşan ağır yük, yoğun fiyat ve pazar desteklerin azaltılması, stokların eritilmesi²² amacıyla maksimum üretim miktarı²³ uygulaması getirilmiştir.

¹⁷ Nitekim, Doha Turunda tam anlamıyla bir anlaşma sağlanamamıştır.

¹⁸ OTP 1950 yılı sonrasında uygulanmaya başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Fransa tarımsal ürünlerde üstündü, fakat sanayi mallarında tam avantaja sahip değildi, Almanya ise tam tersi bir konumdaydı. Bu açıdan ülkeler arası farklılıklar mevcuttu. Ülkelerin bu durumdan zarar görmesini önlemek ve ortak bir polikanın üçüncü ülkelere ortak olarak uygulanması hedeflenmiştir.

¹⁹ Avrupa Birliği'nin tarım konusunda yapmış olduğu reformlar konusunda ayrıntılı bilgi için AKTT(2002) ve Candan(2003)'e bakınız.

²⁰ OTP'nin üç ilkesi; Topluluk Tercihii, Ortak Mali Politika ve Pazar Tercihidir. Ortak Mali Politika gereğince Avrupa Birliği'nde yapılan harcamalar tek bir bütçeden karşılanmaktadır.

²¹ Ortak Tarım Politikasındaki Reformlar ve Sonuçları için ayrıntılı olarak Karluk(2005), DTM(2002)'ye bakınız.

²² Avrupa Birliği'nde tarımsal desteklerin temelini FEOGA Fonu(Garanti ve Yönlendirme Fonu) oluşturmaktadır ve harcamalar buradan karşılanmaktadır. FEOGA fonunun garanti bölümü fiyat ve pazar

Zaten 1980'lere kadar tarım ürünlerinde ithalatçı konumdaki Avrupa, 1980 sonrasında, ihracatçı konumuna geçerek rekabet avantajı elde etmiştir.

1990 sonrası, Avrupa tarımsal üretim konusunda, farklı açılımlar geliştirmiştir. 1992 McSharry Reformları ile beraber tarımsal fiyat ve pazar destekleri yerini yapısal fonlara devretmeye başlamıştır. Bu anlamda gıda güvenliği konusu, dünya tarımı için önemini artırmıştır.²⁴ Gündem 2000 ile beraber, tarımın bütçedeki artan payını azaltmak ve kırsal kalkınma gibi daha yapısal politikalara yönelmek, çiftçinin gelir ve eğitim seviyesini yükseltmek, gıda güvenliğini maksimum düzeye çıkarmak gibi politika önermeleri görüşülmüştür. 2003 reformu ile de bu politikaların hayata geçirilmesinin önemi vurgulanmıştır.

Tarım sektöründe korumacılık ile ilgili birçok görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan bazıları korumacılık lehinde bazıları ise aleyhte yorumlardır. Örneğin Ataman(2005) dünyada az gelişmiş ülkelerin refah düzeylerinin yükselmesi için tarımda korumacılığın kaldırılması gerektiğini savunmakta ve gelecekte Doha görüşmelerinin devamı olarak tarımsal ticarete serbestleşmenin ve gümrük duvarlarının kaldırılmasının gündeme oturacağını ileri sürmektedir. Ona göre sanayide serbest ticaret çoğu kesim tarafından kabul gören ve ders kitaplarına konu olmuş bir hadisedir. Fakat tarım konusunda aynı seviyenin görülmediğini belirtmektedir. İleride tarım sektöründe benzer bir gelişmenin olacağını, Türkiye gibi ülkelerin tarımını dışa açtığı vakit refah seviyesinin yükseleceğini iddia etmektedir. Ayrıca Türkiye, Brezilya gibi ülkelerin tarım dış ticaretlerinin çok karmaşık olduğunu ve gümrük vergilerini indirmeleri gerektiğini savunmaktadır.(Ataman, 2005:8).

---

desteklerine, yönlendirme bölümü ise daha yapısal politikalara harcanmaktadır. Garanti bölümünün fon içindeki payının yüksek olması, ürünlerin yüksek fiyatlarla satın alınması stokların oluşumuna neden olmuştur.

²³ Maksimum üretim miktarı uygulaması üreticiye ürünün belli miktarı aşması durumunda, verilen desteğin azaltılmasını amaçlamaktadır.

²⁴ Avrupa 1950 sonrası kendi tarım sektörünü fiyat, pazar destekleri, gümrük vergileri gibi araçlarla dış rekabete karşı korumuş, çiftçisini desteklemiş, ihracatı artırmak için de ihracat iadeleri ve prelevman vergileri gibi araçlar kullanarak tarım sektörünü yoğun biçimde desteklemiştir. 1990'lı yıllardan itibaren Amerika ve Cairns(Brezilya, Arjantin, Şili gibi...) ülkeler Avrupa Birliği'nin haksız rekabete yol açtığını savunmuşlardır. Nitekim 1992 McSharry Reformları Avrupa Birliği'nin Dünya Ticaret Örgütü ile müzakerelerinde, özellikle Uruguay Turu görüşmelerinde elini kuvvetlendirmek için yapılmıştır. 1992 sonrasında, özellikle Gündem 2000 ile beraber Avrupa DTÖ'ye uyum açısından, gıda güvenliği, bitki ve hayvan sağlığı gibi konuları bir koruma aracı olarak kullanmıştır. Bu konuda Taylan(2000) ve DTM(2002)'nin ilgili bölümleri incelenebilir.

Gelişmekte olan ülkelerde, tarım sektörü ile ilgili gümrük vergileri ya da sübvansiyonların etkinliğini inceleyen bir çalışma da Hoekman ve Olarreaga(2004) tarafından yapılmıştır. Çalışma, gelişmekte olan ülkelerin tarım sektöründe gümrük vergilerinin kaldırılması ve sübvansiyonların azaltılmasından fayda sağlayacağını vurgulamaktadır. Dünya fiyatlarının artması ile beraber ise net ithalatçıların serbestleşmeden zarar göreceğini vurgulamaktadır. Konu ile ilgili bir benzetim çalışması yapmaktadır. Netice itibariyle, 144 gelişmekte olan ülkede ve 267 mal grubu ile yaptığı çalışmada, %50 oranında bir gümrük vergisi indiriminin, %50 sübvansiyon indiriminden daha fazla ihracat ve refah artışı getireceğini ortaya koymaktadır. Hoekman ve Olarreaga(2004:175-177) gümrük vergileri ve sübvansiyonlarla korunan tarım sektörünün, dünya ekonomisi tarım fiyatlarında bir baskı, ithalat konusunda rekabeti engellediğini vurgulamaktadır. Çalışmada eleştirilecek bir nokta, Avrupa Birliği ülkelerinin 1950'den beri OTP çerçevesinde tarımı yüksek gümrük vergileri ve ihracat sübvansiyonları, iadeleri gibi enstrümanları ile desteklemeleri ve netice itibariyle 1980 sonrasında ithalatçı konumdan net ihracatçı konumuna geçmeyi başarmalarıdır. ABD ve Japonya da tarım sektörünü yoğun biçimde dışa karşı korumaktadır. Hoekman ve Olarreaga(2004)'ün gelişmekte olan ülkelere ihracat sübvansiyonlarını ve gümrük vergilerini azaltmalarını önermesi, iki koruma önlemi arasında da gümrük vergilerinin azaltılmasının sübvansiyona göre daha çok fayda getireceğini iddia etmesi, belli gerçeklikleri göz ardı ettiğinin ve Doha Turu'nda alınan kararları desteklemek için bir dizi denklem ve simülasyon çalışmalarını yarattığı izlenimi vermektedir.

Nitekim Avrupa'nın uyguladığı OTP'yi eleştiren ülkelerin sayısı bir hayli fazladır. Ortak Tarım Politikasına gelen eleştirilerin en önemlileri yapılan teşvik, sübvansiyon ve koruma önlemleridir. Bu anlamda Avrupa Birliği'nin tarım sektöründe Post Keynesyen bir tutum sergilediği görülmektedir. Post Keynesyenler, demokratik bir sistemde, sosyal-demokrat kapitalist bir sistemi, devletin müdahale ettiği bir ortamda savunmaktadırlar(İslatine, 2004:1-3). Avrupa Birliği tarım konusunda Post Keynesyenlerin ve sosyal tavrını benimsemesi buna karşılık Maastricht Antlaşmalarında tamamen NeoKlasik Prensipleri sindirmesi ilginç ve çelişkili bir durumdur.

Avrupa Birliği tarımını dış rekabete karşı yoğun biçimde bir koruma programı uygulamaktadır. AB-25 dışındaki az gelişmiş ülkeler gıda güvenliği, kalitesi ve gümrük vergileri yüzünden AB-25'e tarım ürünü ihraç edememektedir. Avrupa Birliği tarihi boyunca dışa açılma ve serbestleşme politika önermelerini savunmuş ve aday ülkelerin uygulaması yönünde ikna etmeye çalışmaktadır. Fakat AB-25 tarım konusunda son derece korumacıdır ve kendi tarımını, uluslararası ticari anlaşmalara

ters düşerek aşırı desteklemekte ve dışa karşı korumaktadır. Avrupa, tarımın önemini bilmekte ve kırsal kesimin yaşam standartlarının artırılmasının kalkınma için çok önemli olduğunu farkındadır. Bu sebeple kırsal kalkınmaya ve tarım kesiminin desteklenmesine önem vermektedir.

Ortak Tarım Politikalarına gelen bir eleştiri de verilen FEOGA, LEADER gibi fonların gelişmiş ülkelere daha fazla gittiği yönündedir. Nispeten daha az gelişmiş ve ekonomisi içindeki tarımının payının yüksek olduğu Polonya gibi ülkeler, Fransa'ya göre çok az yararlanmaktadır. Bu da ülkeler arası gelir dağılımında bir bozulmaya yol açmakta, dengelerin güçlü AB ülkeleri yönüne kaymasına neden olmaktadır.²⁵ Ayrıca, ülke içersinde verilen desteklerin üretici işletme büyüklüğüne göre belirlenmesi, büyük devasa çiftliklerin bu fonlardan daha fazla yarar elde etmesine ve bunun sonucu olarak dengelerin ülkede düşük gelirli çiftçilerin aleyhine bozulmasına neden olmaktadır. Fiyat ve pazar desteklerinden doğrudan ödeme sistemlerine geçilmesiyle de dahi bu durum çok fazla değişmemiştir. Büyük çiftlikler, hektar başına yapılan desteklerden daha fazla pay almıştır. Ayrıca belli bir hektardan daha az çiftliklere ödeme yapılmamaktadır. Bu durum küçük ölçekli tarım işletmelerinin giderek daha da küçülmesine belki de piyasadan yok olmasına neden olmaktadır.

III. Tarımsal Yapının Avrupa Birliğine Aday Ülkeler Açısından Değişimi: Türkiye'de Tarım İşgücünün Avrupa Birliği'ne Tam Üye Olması İle Beraber Geçireceği Dönüşüm: Sosyo-Kültürel ve İktisadi Bir Analiz

Türkiye tarım tarihi incelendiğinde bir dizi reform çalışmalarının yapıldığı dikkati çekmektedir. Reform çalışmaları temelde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan kırsal kesimde yaşayan çiftçilerin refah seviyelerini artırmak amacıyla yapılmıştır. Bunların en önemlilerinden bir tanesi, tarımda öşür vergisinin kaldırılmasıdır. Kıray(2004:22)'e göre, öşür vergisinin kaldırılması kırsal nüfusun gücünü artırmak için yapılmış bir uygulamadır ayrıca ona göre öşür vergisinin ekonomiye katma değeri çok düşük olduğu için, iktisadi anlamda çok fazla bir şey ifade etmemekteydi. Öşür vergisinin kaldırılmasını bu çerçevede olumlu bir gelişme algılamaktadır. Yine Kıray(2004:22)'in görüşüne göre öşür vergisinin yerine, çiftçiye çalışma mecburiyeti gibi uygulamalar getirilerek farklı

²⁵ Türkiye'nin üye olması beklenen 2013 yılında, Avrupa Birliği belki de tarıma destekleri tamamen kaldırarak ve Türkiye bu yardımlardan faydalanamayacaktır.

biçimde vergi alınmıştır. 1940'lara gelindiğinde tarımsal nüfusun ve gelirin artması ile beraber bu vergilerin kaldırıldığını belirtmektedir. Toplumda önemli bir sosyal sınıf olan çiftçi kesiminden alınan vergilerin azaltılması ya da kaldırılması, bu kesim ile diğer kesimlerin bir nebze refah bağlamında eşitlenmesine neden olmuştur.

Türkiye'de çokpartili döneme geçilmesi ile beraber köylüye traktör almaları yönünde yoğun baskı yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin savaş teknolojisini artan tarım teknolojisi yönünde dönüştürmesi ve az gelişmiş ülkelere bu ürünleri satmasına olanak vermiştir(Kıray, 2004:23). ABD diğer ülkelere ve kendi ülkesine yoğun biçimde traktör satmıştır ve büyük gelirler elde etmiştir. Türk çiftçisi traktör alımını hızla artırmıştır. Nitekim 1965-2000 döneminde Türkiye'de traktör alımlarının hızlı bir ivme ile arttığı görülmektedir (Tablo : 1)

Tablo:1 incelendiğinde, Türkiye'nin traktör sayısı bakımından İngiltere, Bulgaristan, Kıbrıs, Finlandiya, Yunanistan, Norveç, Romanya, İsveç, İsviçre'nin önünde, buna karşılık Fransa, Almanya, Polonya ve ABD'nin gerisinde olduğu görülmektedir.

Türk tarımının kendine özgü milli karakteristikleri vardır. Bu karakteristik yapı, Avrupa Birliği tarım sektörüyle kıyaslandığında ölçek farklılıkları göze çarpmaktadır. Normal şartlar altında, tarımsal işletme sahiplerinin, en düşük maliyetleri, en yüksek kar getirecek şekilde düzenlemeleri gerekir. Bu farklı ölçek büyüklüğü yapısı; para dışı avantajlar, aile işgücünün işletmede çalışması, emek yoğun teknoloji ve sermaye yetersizliği gibi nedenlerden kaynaklanabilmektedir. Para dışı avantajlar, tarım üreticilerinin toprağı saygınlık meselesi olarak düşünmesi, seçmen gücü ya da tatmin sağlama amacı gibi faktörler tarımsal üretimde kar düşüşlerine neden olabilmektedir. İşletme büyüklüğü, bu anlamda kar dışı faktörleri içermektedir. Örneğin sayılan avantajlar yüzünden küçük işletmesini terk etmek istememekte, işçi olarak çalışmak istememektedir. Optimumdan büyük işletmelerin terk edilmemesinin sebebi ise büyük ölçüde prestijden kaynaklanmaktadır. Türk tarımının bir başka özelliğı sayılan ikinci avantajda yani aile işgücünün işletmede çalışmasıdır. Bu nokta, tarımsal işgücünün belirlenmesini büyük ölçüde zora sokmaktadır. Ayrıca, aile işgücünün üretimde ücret gibi bir nakit maliyeti yaratmamasından dolayı, işletme küçük olsa bile ülke içinde büyük işletmelerle rekabet edebilmektedir. Fakat mevsimsel bir dalgalanmada küçük işletmeler daha fazla zarar görebilmektedir. Üçüncü neden, emek-yoğun teknolojidir. Tarımsal gelişmenin ilk aşamasında, büyük işletme küçük işletmeyle aynı teknolojiyi kullandığı için, küçük işletmenin tasfiye olması mümkün değildir. Fakat ileriki gelişme aşamalarında, sermaye ve işgücünün alternatif maliyeti

arttıkça, optimal işletme ölçeğine doğru bir değişim ortaya çıkmaktadır. Böylece, küçük işletmeler birleşmekte ve ölçekleri büyümektedir. İşgücü maliyeti görece artarken, sermaye maliyetinin düşmesi tarımda makineleşmeyi artırmaktadır. Makineleşmenin sağladığı avantajlar ise küçük işletmelerin tasfiyesine neden olmaktadır. Türk tarımında ölçek farklılığının dördüncü nedeni de sermaye yetersizliğidir. Bu noktada büyük işletmeler tarımsal kredilere ve desteklere daha fazla erişim sağladıkları için, maliyet unsuru açısından küçük ölçekli işletmelere göre avantaj elde etmektedirler (Kazgan, 2003:147-149).

Tablo:1 Çeşitli Ülkelerin Traktör Sayıları(1965-2000)

	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000
Bulgaristan	42040	53618	64689	61968	55161	52375	24293	25000
Kıbrıs	4718	6182	9800	10800	13316	14500	16600	17150
Finlandiya	126900	155000	178000	212000	240000	244000	194772	194000
Fransa	996422	1230200	1363054	1473600	1491200	1440000	1311700	1264000
Almanya	1288372	1504965	1577582	1613502	1641625	1567500	1215700	1030800
Yunanistan	39318	61945	93424	140305	183410	215755	236197	249850
İtalya	419943	614712	819334	1072168	1227134	1429756	1525800	1646155
Norveç	72000	90013	104752	130700	150000	153000	146000	133000
Polonya	131000	224531	401219	619353	924642	1185000	1319390	1306700
Romanya	81356	107290	119533	146592	184408	132882	163370	160053
İsveç	170000	180000	187000	181000	185000	171000	172470	165000
İsviçre	61649	73000	83860	94717	105314	113158	114000	112000
Türkiye	52964	104640	242456	435283	582291	689650	776863	941835
İngiltere	475000	446813	494738	512494	525549	505000	500000	500000
ABD	4800000	5270000	5120000	4726000	4670000	4800000	4800000	4800000

Kaynak: Dünya Bankası 2004 CD Veri Tabanı.

Türk tarımında işletmeler küçük ölçekli olmasına rağmen AB-15 ülkelerinde, tarım ölçekleri daha büyüktür. Bu açıdan tarımsal nüfusun adapte olması için ölçek büyüklüklerini verimliliği artıracak biçimde ayarlanması gerekmektedir. Tablo:2 Türkiye, ABD ve AB'nin tarım sektörüne dair bazı verilerini vermektedir. Görüldüğü gibi Türkiye'nin tarım sektörü incelendiğinde tarımın GSMH'daki payını ve tarımsal nüfusun oranı bakımında görece olarak AB ve ABD'ye nazaran çok yüksek olmasına rağmen tarımsal gelirin çok düşük olduğu görülmektedir. AB'ye entegrasyon çerçevesinde Türk tarımının yapısı değişim gösterecek, tarımın ekonomideki payı azaltılacaktır. Fakat bu dönüşümde tarım işgücünün göç ve istihdam sorunu baş gösterecektir. Avrupa Birliği'ne

giriş sürecinde Türkiye’de sektörler bir dizi değişim ve gelişim göstermektedir. Esasen, 1923’den²⁶ beri bu anlamda sektörel ve sınıfsal değişim gerçekleşmektedir.²⁷ Değişimle birlikte yeni sınıflar oluşmakta ya da gelir dağılımında farklı mekanizmalar göze çarpmaktadır. Türk tarımı Avrupa Birliği ile ilişkiler bağlamında değişime uğramaktadır. Bu çerçevede, Avrupa Birliği ve Türkiye müzakere ilişkilerinin ve alınan kararların iyi analiz edilip geleceğe ışık tutmasının sağlanması gerekmektedir.

Tablo: 2 ABD, AB ve Türkiye’de Tarımın Yapısal Koşullarına İlişkin Bazı Göstergeler(1998)

Göstergeler	ABD	AB	Türkiye
Ortalama İşletme Büyüklüğü(Hektar)	180	17,4	5,9
GSMH’de tarımın payı(%)	1,7	1,9	14
İstihdamda Tarımın Payı(%)	2,8	5	45
Tarımda Kişi Başına GSMH(Dolar)	17719	9286	1384

Kaynak: <http://www.tarim.gov.tr> ve World Development Report(1999)

Müktesebat, AB’ye üye olmak isteyen ülkelerin bir nevi aynasıdır ve ilişkileri düzenlemektedir. Avrupa Birliği giriş sürecinde aday ülkeler tarım ile ilgili yaklaşık 40.000 sayfa müktesebatı uygulamak ve ulusal programlarını bu yönde şekillendirmekle yükümlüdürler. Ulusal programın ve hedeflerin belirlenmesi, tarımsal işgücü ve üretim işletmeleri açısından son derece önemli noktaları ihtiva etmektedir.

Türkiye yaklaşık 50 yıldır Avrupa Birliğine üye olmak ve müktesebata uyum sağlamak için bir dizi mücadele ve çalışmalarda bulunmaktadır. 31 Temmuz 1959’da ilk müracaat gerçekleşmiştir. 1963 Tarihli Ankara Antlaşması, 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol, 14 Nisan 1987 Tam üyelik başvurusu, 1/80, 1/95, 1/98 sayılı Ortaklık Konseyi Kararları, 1 Ocak 1996 Gümrük Birliğine Giriş, 10-11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi adaylık statüsünün kabulü, 8 Mart 2001 ve 26 Mart 2003 Katılım ortaklığı belgeleri, 24 Mart 2001 ve 24 Temmuz 2003 Ulusal programlar, 1998 Yılından itibaren her yıl sonbaharda

²⁶ Nitekim Mustafa Kemal Atatürk muasırlaşmanın ve medeniyetin yönü olarak Batı’yı işaret ederek Türkiye Cumhuriyeti’nin ulaşması gereken hedefi o yıllarda belirlemiştir.

²⁷ 1980 sonrası sınıfsal ve yapısal dönüşüm ve yeni eğilimler için Ercan(2004) ve Yılmaz(2004)’e bakınız.

yayınlanan ilerleme raporları, 17 Aralık 2004 Brüksel Zirvesinde müzakere tarihinin verilmesi ve 3 Ekim 2005 müzakerelerin başlaması bunların belli başlı olanlarıdır.²⁸ Ayrıca, 2005 yılı yazında Türkiye'nin Ankara Anlaşmasını diğer üye ülkelerle de imzalaması; müzakerelere başlamanın önündeki bir engeli daha kaldırmıştır. Bu noktada, Güney Kıbrıs'ın tanınmadığına dair bir deklarasyonun yayınlanması ve İngiltere Başbakanı Tony Blair'in ve Güney Kıbrıs'ın da bunu teyit etmesi önü açık bir tartışma zeminin tekrar doğmasına yol açmıştır. Bu anlamda, Ekim 2005 sonrasında Güney Kıbrıs'ın tanınması ve sonrası gelecek istekler önü açık müzakerelerin zigzaglı bir zemine taşınmasına neden olacaktır.²⁹

Türkiye 1973 Katma Protokolünden 1996 Gümrük Birliği sürecine kadar sanayi ürünlerinde, AB'ye tek taraflı gümrüksüz giriş sanayi malı ihraç edebilmiştir. Bu anlamda Avrupa Birliği Türkiye'ye tek taraflı olarak bir taviz vermiştir. Fakat Türkiye'nin sanayi altyapısı ve sermaye birikim sürecini tam olarak gerçekleştirememesi dolayısıyla AB'ye ihracat, sanayi ürünlerinde çok zayıf kalmıştır. Tarım ürünlerinde ise, karşılıklı anlaşmalarla tercihli ticaret sistemi benimsenmiştir. Belli tarımsal ürünlerde karşılıklı tavizler verilmiştir. 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararınca, ardından 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği sonrasında tarım ürünleri ve sanayi ürünleri konularında, Türkiye ile Avrupa Birliği arasında yeni bir dönemece girilmiştir. 1996-97 yıllarında bu konu çok tartışılmış yarar mı getireceği zarar mı vereceği konularında birçok argüman ortaya konulmuştur. Netice itibariyle Türkiye ve Avrupa Birliği üye ülkeleri arasında sanayi malları gümrüksüz olarak dış ticarete konu olmuştur. Tarım ürünleri açısından durum ikiye bölünerek değerlendirilmiştir. İşlenmiş tarım ürünleri ve ham tarım ürünleri biçiminde ayrıma tabi tutulan düzenleme ile işlenmiş tarım ürünleri³⁰ de Avrupa Birliği'nin Gümrük Birliği³¹ sürecine dâhil edilmiştir. Bu anlamda, işlenmemiş tarım ürünleri Türkiye ve Avrupa Birliği ülkelerince yoğun olarak korunmuştur. İşlenmiş tarım ürünlerinin sanayi payında gümrük vergileri sıfırlanırken, tarım ürünleri payında ise, gümrükler korunmuştur.

Türkiye ve Avrupa Birliği arasında tarım konusunda çok büyük

²⁸ Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilgili ayrıntılı sürecini ve antlaşmaların içeriklerini Karluk(2005)'den incelenebilir.

²⁹ Milli hassasiyetlerin ve politikaların Avrupa Birliği ile ilerlenen yolda çatışmasına en tipik örnek Güney Kıbrıs problemiğidir.

³⁰ İşlenmiş Tarım Ürünleri: Bir ya da birden fazla kere sanayi işlemine tabi tutulan tarım ürünleridir.

³¹ Gümrük Birliği ile üye ülkeler kendi aralarında gümrük uygulamamakta, üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi mekanizması işletmektedirler.

farklılıklar göze çarpmaktadır. Türkiye’de tarımsal verimlilik ve tarım dışı istihdam düşük, tarımın nüfus içindeki payı kabaca %33 ve tarımın GSMH’daki payı kabaca %12’dir.³² Tablo:3’den de görüleceği gibi Türkiye’nin tarımsal istihdamı AB’ye göre çok fazladır. Türkiye’nin tarımsal destekleri Avrupa Birliği’ne göre çok düşük seviyelerdedir. Avrupa Birliği yüksek fonlarla kendi tarımını fiyat ve pazar açısından yıllarca desteklemiş, şu aşamada yapısal ve doğrudan gelir destekleriyle bunu sürdürmektedir.³³

Tablo: 3 Tarım Sektöründe İstihdam (Toplam İstihdam İçindeki Yüzdesi)

	1980	1985	1990	1995	2000
Bulgaristan	24.4	21	18.5	23.9	26.2
Kıbrıs	..	..	..	..	..
Çek Cumhuriyeti	12.5	12.1	12.3	6.6	5.1
Estonya	..	..	21	10.2	7.2
Fransa	8.7	7.6	1.4	1.6	1.6
Finlandiya	13.5	11.5	8.9	8	6
Almanya	..	..	..	3.1	2.7
Yunanistan	30.3	28.9	23.9	20.4	17
İtalya	14.3	11.2	8.9	6.7	5.4
Norveç	8.5	7.4	6.5	5.2	4.3
Polonya	..	27.9	25.2	22.6	18.8
Romanya	29.8	28.9	29.1	40.3	42.8

³² Avrupa Birliğinde tarımda çalışanların işgücü içindeki payı %5, tarımın GSMH’daki payı ise %2 civarındadır.

³³ Avrupa Birliği ve Türkiye’nin tarım ürünlerine destekleri konularında ayrıntılı ve tarihsel bir kaynak olarak Sayın(2003)’e bakınız.

Spain	..	..	..	..	..
İsviçre	6.9	6.1	4.2	4.3	4.5
İsveç	5.6	4.8	3.4	3.1	2.8
Türkiye	..	45	46.9	43.4	34.5
İngiltere	2.6	1.4	1.1	2.1	1.5
ABD	3.6	3.1	2.9	2.9	2.6

Kaynak: Dünya Bankası 2004 CD Veri Tabanı.

Tablo: 4 İstihdam, Tarım, Kadın (Toplam Kadın İstihdamı İçindeki Payı)

	1980	1985	1990	1995	2000
Fransa	7.4	..	0.7	0.8	0.8
İngiltere	1.3	0.8	0.6	1.2	0.8
İsveç	3.1	2.7	1.8	1.6	1.3
ABD	1.6	1.4	1.3	1.6	1.4
Almanya	..	..	..	2.9	2.2
Norveç	6.1	4.7	3.9	2.9	2.3
İsviçre	5.1	4.8	3.5	3.4	3.6
Çek Cumhuriyeti	11.4	10.4	9.7	5.5	3.7
Finlandiya	11.7	9	6.6	5.7	3.9
İtalya	16	11.9	9.1	6.6	4.5
Estonya	..	..	15.2	7.8	4.6
Polonya	..	..	..	22.5	18.3
Yunanistan	..	37.9	30.3	23.8	19.2
Romanya	39.3	36.6	34.3	46.2	45.6
Türkiye	..	79	75.8	71.2	58.9

Kaynak: Dünya Bankası 2004 CD Veri Tabanı.

Türkiye ile Avrupa Birliği tarım ürünleri ticareti incelendiğinde sanıldığı gibi aksine Türkiye'nin AB'ye daha fazla tarım ürünü sattığı görülmektedir. Türkiye Avrupa Birliği ülkelerine tarım ürünleri ticaretinde dış ticaret fazlası vererek kazançlı çıkmaktadır.³⁴ Türkiye bu anlamda tarım sektörünü dış rekabete karşı koruyarak kazançlı çıkmıştır. Türkiye tarımını korumaktadır. Fakat tarımın payı toplam dış ticaret içinde hızla düşmektedir. Tablo5-6'da bu durum izlenebilmektedir. OECD'ye göre bu oranı %20 civarındadır (Ataman, 2005:15). Japonya da tarımını prinçte

³⁴ Eskiden, Türkiye'nin AB'ye yaptığı ihracatın büyük çoğunluğunu, tekstil gibi düşük ücret ve kalife olmayan emek yoğun imalat sanayii ürünleri oluşturmaktadır. İthalatı ise bunun tam tersi özelliklere sahip makine ve cihaz gibi sermaye yoğun ve kalifte emek yoğun mallar oluşturmaktaydı. Fakat son 10 senede otomotiv ve makine ihracatı tekstil ürünleri ihracatını geçmiş, bu anlamda dış ticarete bir yapısal dönüşüm yaşanmıştır. Tarımsal ürünlerde ise, Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu meyve ve sebze ürünleri dikkat çekmektedir. Tarım ürünlerinde genel olarak Türkiye AB'ye karşı dış ticaret fazlası vermektedir (Togan, 2004:1015).

koruyarak kazançlı çıkmıştır. Japonya'nın pirinçte uyguladığı gümrük oranı %900. Fakat diğer mallarda gümrükler sıfır olmuştur. Kalkınmış ülkeler, ürünlerin çoğunda gümrükleri sıfır olmakla fakat hassas oldukları ürünlerde, korkunç bir gümrük vergisi uygulamaktadır. Gelişmekte olan ülkeler ise, tarımda gümrük vergileri yüksekten koruma oranları çok düşüktür. Bu noktada dikkat çeken bir konu da AB ile Türkiye arasında görülmektedir. Örneğin AB'de ortalama gümrük vergileri %5, Türkiye'de %55'tir. Koruma oranları ise tam tersi bir durum arz etmektedir. Nitekim Türkiye'de %20 koruma uygulanırken, AB'de bu oran %40 civarındadır (Ataman, 2005:15).

Türkiye bitki ürünlerinde Avrupa Birliği'ne göre avantajlı konumdadır, fakat konu hayvancılık ve süt ürünlerine geldiğinde, ibrenin yönü değişmektedir. Türkiye'nin hayvan sektöründeki rekabet şansı AB'ye göre çok düşüktür. Maliyet ve verimlilik açısından Avrupa Birliği Türkiye'nin çok önündedir. Bu anlamda, Türkiye'nin tarımının Avrupa Birliği'ne üyelik ile beraber tam entegrasyonu hayvancılık sektörüne büyük darbe vuracaktır. Türkiye'de hayvancılık sektörü git gide azalmaktadır ve bu sektörde çalışan sayısı azalacaktır. Ülkeye ithal canlı hayvan ve et ürünleri yığılacaktır. Bitki sektörü konusunda ise durum biraz daha müşkül ve sonuçları önceden görülemeyecek kadar karışıktır. Fakat Türkiye'de son yirmi yılda, tarımsal istihdamda bir düşüş ve tarımın GSMH'daki payında bir azalma trendi dikkat çekmektedir. Trendin aşağı doğru olduğu ve ulusal programında tespit ettiği gibi tarım sektöründe çalışanların alternatif işletmelere yönlendirilmesi mecburiyeti gerekliliği ışığında bir yorum yapılabilir. Tarım sektörünün Türkiye'de küçültülmesi, verimliliğinin artması ve tarımsal işgücünün sanayiye geçişi planlanmaktadır.³⁵ Milli Hasıla büyüklüğü içerisinde Küçülmüş, verimliliği artırılmış bir tarım sektörü Avrupa Birliği için çok ideal bir sektördür. Çünkü ortak fonlarından desteklenecek Türkiye Tarım Sektörünü maliyetine, Avrupa Birliği katlanmak istememektedir. Dolayısıyla tam üyelik süreciyle beraber Türk tarım sektörü rekabet avantajını kaybedebilecektir. Türkiye şeker, buğday ve bazı diğer Türkiye ekonomisi için sosyal boyutu da olan ürünlerde, AB-25 ile karşılaştırıldığında, maliyetlerin yüksek olmasından dolayı rekabet avantajına sahip değildir. Tam üyelik sürecine kadar bu alt sektörlerin rekabetçi yapıya kavuşturulması gerekmektedir.

---

³⁵ Nitekim 2006-2013 Tarım Ulusal Programı bu yönde hazırlanmıştır. DPT kalkınma raporlarında da tarım sektörünün küçültülmesi planlanmaktadır.

Tablo: 5 Tarımsal Hammadde İhracatı (Toplam Tarımsal Ticari İhracat İçindeki Yüzdesi)

	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000
Finlandiya	35.76	24.82	15.52	19.1	11.94	9.58	8.34	6.32
Fransa	4.24	3.05	2.5	2.42	2.48	1.86	1.43	1.11
Almanya	1.83	1.49	1.33	1.25	1.3	1.1	1.09	0.93
Yunanistan	11.97	9.76	3.5	2.12	3.01	2.56	4.41	3.31
İtalya	2.46	1.59	1.25	1	1.22	0.72	0.67	0.7
Norveç	9.98	6.54	4.25	2.59	1.84	2.08	1.53	0.69
İsveç	19.81	15.18	12.19	9.63	7.97	7.23	6.49	1.04
İsviçre	1.43	1.17	1.06	1.07	0.99	0.77	0.73	0.64
Türkiye	28.99	33.58	20.31	13.59	4.61	3.04	1.45	1.12
İngiltere	2.3	2.33	1.85	1.41	1.38	1.05	0.97	0.49
ABD	5.47	4.9	4.15	5.13	4.24	4.43	3.86	2.3

Tablo:6 Tarımsal Hammadde İthalatı (Toplam Tarımsal Ticari İthalat İçindeki Yüzdesi)

	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000
Finlandiya	6	4.04	3.6	2.87	3.36	2.28	3.56	2.31
Fransa	10.29	6.81	4.4	3.77	3.25	2.62	2.53	1.9
Almanya	9.16	6.54	4.71	4.05	3.51	3.16	2.69	1.74
Yunanistan	8.46	6.5	5.42	5.42	4.3	3.47	2.48	1.52
İtalya	13.95	10.18	7.11	7.03	6.57	5.53	5.74	4.09
Norveç	4.09	4.2	2.94	2.63	2.07	1.83	2.6	2.09
İsveç	3.92	2.48	2.29	2.15	2.09	1.85	2.18	0.99
İsviçre	5.3	3.94	3.16	2.6	2.75	2.22	2	1.43
Türkiye	6.98	4.66	2.33	1.63	2.96	4.26	5.59	3.7
İngiltere	12.93	8.94	5.36	4.07	3.44	2.87	2.44	1.69
ABD	8.54	4.57	3.08	2.54	2.12	1.91	2.11	1.42

Avrupa Birliğine tam üye olma yolunda ilerlenirken Türkiye’de bir nokta çok dikkat çekmektedir. Çiftçi alternatif ürünlere yönlendirilmeye çalışılmakta bu yönde destekler verilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla tarımsal ürün çeşitliğinde bir artış ve üstün olunan ürünlerden başka ürünlere bir dönüşüm yaşanmaktadır. Arz fazlası olan ürünleri piyasa şartlarında eritmek amacıyla OTP böyle bir politik süreç önermektedir. Avrupa Birliği’ne girerken, mal ve ürün bazında analizlere girilmesi gerekmektedir. Başarılı bir etki analizi ancak bu yolla yapılabilir (Ataman, 2005:11).

Ataman(2005:12–13)’e göre Avrupa Birliği tarıma uyguladığı koruma önlemlerini, kömürde olduğu gibi zamanla kaldıracağını ve eğer dünyada tarımda koruma azalırsa Türkiye gibi az gelişmiş ülkeler bu anlamda tarımsal dış ticaretlerinde daha çok fazla verebilecektir.³⁶ Ataman(2005:15) çok ilginç bir noktaya değinerek, fiyat ve pazar desteği yerine, çiftçiye yapılan doğrudan gelir desteklerinin, eskiye göre hiçbir farkı olmadığını vurgulamaktadır.

Ataman(2005:28) dünyada tarım ticareti konusunda yapılacak reformla birlikte, 10-15 yıl içerisinde Türkiye’de bazı tarımsal ürünlerde azalma olacağını fakat genel itibariyle bu reformlardan Türkiye’nin kazançlı çıkacağını savunmaktadır. Örneğin, Türkiye’de şeker, mısır üretiminin azalacağını belirtmektedir. Buna karşılık, sebze ve meyve üretiminin artacağını ifade etmektedir. Süreçle beraber, büyük çiftliklerin baskın konuma geleceğini ifade etmektedir (Ataman, 2005:30). Fakat gelir aktarımı mekanizmasının işleminde, büyük çiftliklere akacak kaynağın görece büyük olması, küçük çiftçilerin ezilmesine neden olabilecektir.

Çakmak(2005:35)’a göre ise müzakerelerde serbestleşme taraftarı olmakta yarar görülmektedir. Ona göre tarım konusunda serbestleşmenin

---

³⁶ Türkiye ile AB arasında yapılan GB’ne göre, sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerinde gümrük tarifeleri üçüncü ülkelere karşı ortak uygulanmak, kendi içinde sıfırlanmaktadır. Fakat ham tarım ürünlerinde bu durum tam tersidir. Türkiye ham tarımsal ürünlerde AB’ye karşı ortalama %11 gümrük tarifesi uygulamaktadır. AB’de tarım ürünleri fiyatları dünya ortalamasının üzerindedir. Bu sebeple Türkiye birçok tarım ihracatında AB’ye karşı başarılıdır. Zaten, meyve ve sebze, tütün gibi ürünler AB’ye gümrüksüz girebilmektedir. Türkiye bu ürünlerini AB’ye karşı daha fazla korumaktadır. AB tam üye olunması AB ile bu ürünlerin ticaretinde çok fazla etki yapmayacaktır. (Togan, 2004:1021). Togan(2004)’e göre Türkiye AB’ye giriş sürecinde Türkiye ve AB karşılıklı kazanımlar elde edecektir. McCalla(2003:422) de fakir ülkelerin ürünlerini zengin ülkelere satabilmeleri için AB’ye üye olmalarının kalkınma konusunda, getireceği faydaları anlatmaktadır. Fakat mikro bazda Türkiye’nin böyle bir sorunu yoktur. Zaten Türkiye zaten, üstünlüğe sahip olduğu tarım ürünlerini AB’ye gümrüksüz satabilmektedir. Türkiye’nin bu noktada yapması gereken ürün bazında, zayıf olduğu maddelerin verimliliğini artırmak, desteklemek ve AB’ye tam üye olana kadar korumaktır.

yararı zararından daha fazladır. Fakat bu ona göre ülkeden ülkeye ve üründen ürüne değişiklik gösterecektir. Örneğin Brezilya ile tarımsal serbestleşmeden Brezilya'nın daha çok kazanacağını, Türkiye'nin ise daha çok kaybedeceğini vurgulamaktadır. Ona göre, korumacılığın azaltılması ile beraber dünya fiyatları artacaktır. Yine Çakmak ve Kasnakoğlu(2001) Tarımsal Sektör Modeli(TASM-AB) yardımıyla AB'ye entegrasyonun sektörel etkilerini inceledikleri model çalışmasında, Türkiye'nin AB'ye üye olması ile beraber, hayvancılık alt sektörünün büyük oranda küçüleceğini fakat bitkisel üretimin bazı mal gruplarında rekabetçi özelliğini koruyacağı, tüketicilerin ise tüketim miktarının artması ve tüketim harcamalarının düşmesi nedeniyle olumlu etkileneceğini ortaya koymaktadır. Çakmak(2005:36-37) AB'ye üyelik sürecinde Türkiye tarım mallarında gümrük vergilerini AB'ye bakarak belirleyeceğini ve AB ile müzakereler ilerledikçe tarımın payının düşeceğini ve tarımda istihdam seviyesinin yılda ortalama yüzde 2 azaldığı gerçeğiyle ileride kırdan kente göçün hızlanacağını vurgulamaktadır. Kalkınma bağlamında değerlendirildiğinde, tarımsal gelirin üretimin ve nüfusun azalması olumlu bir gelişme değildir. Çalışmasında, tarımın payının düşeceğini belirtmektedir fakat serbestleşmenin sektöre daha fazla yarar getireceğini savunmaktadır.

Türkiye'de tarım sektörünü AB ile müzakere sürecinde OTP politikalarına uyum ile beraber çok zorlu bir süreç beklemektedir. Uyum süreci sırasında tarımsal desteklerin azaltılması, tarımın ciddi manada küçülmesine neden olacaktır. AB'den bu süreçte yeterince bir destek gelmeyecektir. Belki gelecek fon destek yardımı, AB'ye olan tarım ürünleri ihracatından azalacak geliri telafi edemeyecek, ülke içinde tarım arzı ciddi manada azalacak ve dışa bağımlılık petrolle birlikte tarım ürünlerinde de yaşanacaktır.

Sonuç

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki müzakere sürecinin yaklaşık 2014 yılına kadar sürmesi beklenmektedir. Bu süreç içerisinde tarım sektöründe ciddi reformlar yapılması hedeflenmektedir. Uygulanacak reform paketinde, kırsal kalkınmanın desteklenmesi, çiftçinin alternatif ürünlere yönlendirilmesi, tarım sektörünün daha serbest bir hale getirilmesi, fiyat ve miktar desteklerinin yerine doğrudan gelir desteği verilmesi hedeflenmektedir. Tarım sektöründe yaşanacak reform sonrası, sektörün istihdam seviyesi ve milli gelir içindeki payı ciddi olarak düşecektir. İki sonuca bağlı bir süreç şekillenmektedir. Eğer tarım sektörü bu süreç zarfında daha da verimli ve rekabetçi hale gelirse, Türkiye mevcut ihracat fazlası rekabetini koruyacak ve daha da kazançlı

Kamu-İş; C: 8, S: 4/2006

çıkacaktır. Fakat tarımın payı git gide azalır, tarım dışı istihdam fazlası yaratılamaz ve verimlilik, rekabet avantajları kaybedilirse, Türkiye tarım sektöründe, ciddi manada dışa bağımlı hale gelecektir. Türkiye tarım sektöründe rekabetçi bir yapıda ilerlemek ve AB'ye karşı sektörünü korumak için, verimlilik ve tarımsal desteklere büyük önem vermelidir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

AKTT(2002) *AB Tarım Politikası*, Avrupa Birliği Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Ankara.

Aksoy, Ataman(2005) “ Global Tarımsal Ticaret ve Gelişmekte Olan Ülkeler”, *İşletme-Finans*, Sayı:228, Yıl:20:5-34.

Candan, Armağan(2003) *Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası*, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul, Ağustos.

Çakmak, Erol ve Haluk Kasnakoğlu(2001) *Tarım Sektöründe Türkiye ve Avrupa Birliği Etkileşimi: Türkiye'nin AB'ye Üyeliğinin Analizi*, TB Rapor, Yayın No.68, Ankara.

Çakmak, Erol(2005)” Türkiye Tarımı, AB-Türkiye İlişkilerinde Tarımın Yeri”, *İşletme-Finans Dergisi*, Sayı:228, Yıl:20:34-42.

DTM(2002) *Avrupa Birliği ve Türkiye*, DTM ve TOBB, 5.Baskı, Ankara.

Dura, Cihan ve Hayriye Atik(2000) *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*, Nobel Yayın Dağıtım.

Ercan, Fuat(2004)” Türkiye’de Kapitalizmin Süreklilik İçinde Değişimi(1980-2004)”, *İktisat Dergisi*, Sayı:452, Ağustos:98-110.

Hoekman, Bernard, Francis Ng and Marcelo Olarreaga(2004)”Agricultural Tariffs or Subsidies: Which Are More Important for Developing Economies?”, *The World Bank Economic Review*, Vol.18, No.2:175-205.

İnalçık, Halil(2005)” Tarihte Avrupa Birliği ve Türkiye”, *Doğu-Batı*, Sayı:31, Yıl:8:67-89.

İslantice, Hasan(2004)” Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Ortodoks

Kamu-İş; C: 8, S: 4/2006

Yaklaşımına Karşı Post-Keynesyen Yaklaşım”, Maltepe Üniversitesi İİBF Dergisi, Yayın No.6:1-9.

Karabağlı, Arslan(1989) *Avrupa Topluluğu Tarımı ve Türkiye Tarımının Verimlilik Pazarlama ve Dış Ticaret Açısından Değerlendirilmesi*, MPMY, No:383, Ankara.

Karlık, Rıdvan(2005) *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta Yayınları, 8.Baskı, İstanbul.

Kazgan, Gülten(2003) *Tarım ve Gelişme*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Sana Ofset, Ankara.

Kıray, Mübeccel(2004)” Çıkar Çatışmasını Çözmelerinin Yolu Türkiye’yi AB’ye Almaktır”, *İktisat Dergisi*, Sayı:454, Ekim:18-30.

Köseoğlu, Nevzat(2005) “Milli Kimlik ve Gökalp”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı:80, Bahar:47-51.

Kıymaz, Taylan(2000) *Avrupa Birliğinde ve Türkiye’de Temel Ürünlerde Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikaları ve Bunların Ham Madde Temini Açısından Gıda Sanayiine Etkileri*, Mayıs, DPT Uzmanlık Tezleri, Mayıs, Ankara.

McKalla, Alex(2003)” Liberalizing Agricultural Trade: Will It Ever Be a Reality?”, *Journal of Agricultural and Resource Economics*, 28(3):419-434.

Özmen, Remzi(2004) *Avrupa Birliği Sürecinde Uyum Yasaları*, Seçkin Yayınları, Ankara.

Sayın, Cengiz(2003) *Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları: Reform Arayışları, IMF, GATT ve AB Yansımaları*, TOBB, Ankara.

Timur, Tamer(2004)” AB-Türkiye, Neden, Niçin, Nasıl?”, *İktisat Dergisi*, Sayı:454, Ekim:9-17.

Togan, Sübidey(2004)” Turkey: Toward EU Accession”, *The World Economy*, Vol.27, No.7:1013-1047.

Türkay, Mehmet(2004)” AB’ye Taraf Olmak; Neye Göre?”, *İktisat Dergisi*, Sayı:454, Ekim:3-8.

Ünal, Şeref(2005) “ Azınlık Haklarının Ulusal ve Uluslararası Düzeyde Korunması”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 80, Bahar: 67-81.

Kamu-İş; C: 8, S: 4/2006

Yeğenoğlu, Meyda(2005)" Avrupa Kimliğinin İdeolojik Arkapları", *Doğu-Batı*, Sayı:31, Yıl:8:89-107.

Yıldırım, Şevket(2001) *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Tarımsal Yapı ve Verimlilik*, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, No:659, Ankara.

Yılmaz, Koray(2004)" 1980 Dönüşümünün Nedenleri Üzerine Alternatif Bir Çerçeve Denemesi", *İktisat Dergisi*, Sayı:452, Ağustos:76-80.